

MONIKA ŚWIERKOSZ

CZY FEMINIZM ZMIENIŁ POLSKIE LITERATUROZNAWSTWO?

II Akademicki Kongres Feministyczny odbył się w Krakowie w dniach od 26 do 28 września 2011 roku pod hasłem „Jak feminizm zmienił polską naukę?”. Jego celem była nie tyle integracja środowisk akademickich zainteresowanych studiami kulturowymi nad płcią czy prezentacja programów badawczych (jak to miało miejsce w Słubicach w czasie I AKF-u), ile raczej wskazanie konkretnych miejsc przemian w obszarze wiedzy naukowej, związanych z obecnością feminizmu w polskiej akademii. Ponad 230 uczestniczek i uczestników wzięło udział w odczytach i dyskusjach toczących się w 27 panelach dyscyplinarnych i interdyscyplinarnych, między innymi: historycznym (i lokalnych programów dotyczących historii kobiet), ekonomicznym, antropologicznym, socjologicznym, medio- i filmoznawczym, medycznym, psychoanalitycznym, religioznawczym i teologicznym oraz studiów nad męskością. Dzięki udziałowi organizacji pozarządowych i fundacji w dyskusjach pojawiły się również tematy związane z kobiecym obywatelstwem i społecznym oporem, problemami polskich rodzin czy przeciwdziałaniem przemocy domowej. Zorganizowano też panele poświęcone relacjom między polityką a wiedzą feministyczną, ruchem kobiecym a teoriami, wytwarzanymi na uniwersytetach.

Istotnie, feminizm jest dziś obecny w prawie wszystkich dziedzinach humanistyki: poszerza perspektywy badawcze, upomina się o nowe, przemilczane kiedyś tematy, problematyzuje dyskusję nad metodologiami, wskazuje na fałszywy uniwersalizm wcześniejszych teorii i praktyk. To również dzięki feminizmowi zrozumieliśmy, że wiedza nie jest ani niewinna, ani wytwarzana w sterylnych ideologicznie warunkach na uniwersytetach, lecz rodzi się w działaniu, poprzez praktyki społeczne, dyskursywne, często jednak o charakterze wykluczającym. I właśnie dlatego możemy, a nawet

ISSUE NO. 3, 2014 JAK FEMINIZM ZMIENIŁ CZYTANIE LITERATURY? ZBIÓR TEKSTÓW 13

powinniśmy, używać wiedzy do krytycznej analizy świata. Pytanie towarzyszące Kongresowi brzmiało więc: czy sama akademia – jako instytucja i określona idea kształcenia – zareagowała jakoś na te zmiany? Czy i w jakim stopniu związana z feminizmem pluralizacja punktów widzenia przyczyniła się do podważenia normy „naukowości” i pozwoliła wyeliminować mechanizmy marginalizacji w przestrzeniach wiedzy? Czy polskie *women's studies*, *gender studies*, *queer studies* wykorzystwały swój krytyczny potencjał? Czy skorzystała na tym literatura? Czy zmienił się jakoś nasz sposób czytania tekstów, czy zmieniło się nasze podejście do języka?

Pytania te wydają mi się szczególnie ważne w odniesieniu do literaturoznawstwa. Z jednej bowiem strony, feminizm akademicki silnie i relatywnie wcześnie (bo zaraz po umownej cezurze 1989 roku) zaczął oddziaływać na badaczy i badaczki literatury. Słynne numery „Tekstów Drugich” pokazywały, jak feminizm wchodzi na akademickie salony. Lata 90. to również burzliwy, ale i niezwykle twórczy czas toczącej się w polskiej krytyce literackiej dyskusji o (nie)istnieniu literatury kobiecej. Głośne debiuty pisarskie: Izabeli Filipiak, Manueli Gretkowskiej, Nataszy Goerke, Olgi Tokarczuk, Joanny Bator, Anny Nasiłowskiej współbrzmiały z odkrywanymi wówczas i tworzonymi przez rodzime badaczki teoriami feministycznymi. Działalność eseistyczna Marii Janion, Jolanty Brach-Czainy czy Krystyny Kłosińskiej, często przekraczająca normy estetyczne (gatunkowe) i myślowe, nadawała polskiemu feminizmowi charakter dynamicznego prądu intelektualnego. Zaś niezwykle wyraziste (też medialnie) osobowości krytyczek – Kingi Dunin, Kazimiery Szczuki czy publicystek jak Agnieszka Graff – pozwoliły umieścić kategorię płci, kobiecości, męskości, seksualności w samym centrum najważniejszych po 89 roku sporów światopoglądowych i literackich.

Z drugiej strony, ten akademicki zwrot feministyczny szybko został wchłonięty przez szerszy ruch, zmierzający - powiedzmy najogólniej - od strukturalizmu w stronę antropologii literatury czy badań kulturowych. Zwolennicy nowych, ponowoczesnych nurtów badawczych, kategorię gender uznali za narzędzie krytycznej lektury, ale

bynajmniej nie jedyne i nie osobne względem innych pojęć kulturowych. Gender stało się tylko jednym z wielu wymiarów tożsamości, tylko jednym z wielu możliwych generatorów doświadczenia. W samym zjawisku przenikania perspektywy płciowej do studiów kulturowych nie widzę oczywiście żadnego zagrożenia – gender ma charakter kulturowy i powinno być analizowane w odniesieniu do innych pojęć tożsamościowych takich jak: rasa, klasa, naród, seksualność, religia itd. Na marginesie pozostawiam jednak pytanie, czy w Polsce studia kulturowe w swoich praktykach i teoriach w wystarczającym stopniu zwracają uwagę na materialność kultury nie tej uniwersalnej, lecz społecznie, geograficznie czy historycznie uwarunkowanej. Czy prawdziwy boom na antropologię nie doprowadził do marginalizacji potrzebnej w studiach kulturowych socjologii literatury?

Polskie *gender studies* rozwijają się więc nie najgorzej, problem w tym, że w wielu ośrodkach badawczych tylko o ile, pozbawione zostaną swojego feministycznego wydzwiku. W dużej mierze przyczyniła się do tego specyficzna recepcja zagranicznej (niestety głównie zachodniej) myśli teoretycznej – zbyt często wyrywkowa, zapośredniczona przez przekłady (albo oparta na komentarzach), a przede wszystkim pozbawiona swojego własnego kontekstu lokalnego i historycznego. Docierające do Polski mnie więcej w tym samym momencie książki (lub artykuły) Judith Butler, Adrienne Rich, Rosi Braidotti, Helen Cixous, Donny Haraway, Elaine Showalter i Toril Moi, a niedawno Betty Friedan tworzyły i nadal tworzą nieco osobliwą mieszankę koncepcji, z których każda miała przecież swoje miejsce i czas.

Nieuwzględnianie owego kontekstu historycznego, jak również zwykła niedostępność tłumaczeń tekstów kanonicznych dla różnych fal feminizmu, doprowadziły do często zbyt powierzchownego (zwłaszcza w polskim kontekście) rozdzielania i ideologicznego przeciwstawiania *gender studies/queer studies - women's studies* (do czego zachęcać może również niezwykle popularny akademicki podręcznik *Teorie literatury XX wieku* Anny Burzyńskiej i Michała P. Markowskiego). W konsekwencji, feminizm, deklarowany otwarcie przez Judith Butler, Rosi Braidotti czy Donnę Haraway, pomijany

jest nierzadko milczeniem, zaś ich projekty – pozbawiane swoistej polityczności. Dopiero wydana w 2010 roku książka Krystyny Kłosińskiej *Feministyczna krytyka literacka* przypomniała o wyraźnie politycznych korzeniach francuskiego projektu *écriture féminine*, który w Polsce traktowany był głównie jako „rewolucja tekstowa” (estetyczna). Publikacja ta uświadomiła polskiemu czytelnikowi, że wbrew powszechnemu przekonaniu, feminizm w literaturoznawstwie nie był przypisem do poważnych debat teoretycznoliterackich, toczących się od końca lat 60. na Zachodzie, lecz rozległym, zróżnicowanym i dynamicznie zmieniającym się zjawiskiem, ściśle powiązany z psychoanalizą, strukturalizmem i post-strukturalizmem, dekonstrukcją, postkolonializmem czy materializmem.

Trudno jednak nie odnieść wrażenia, że w Polsce nadal zbyt często mówi się o feminizmie (a nie feminizmach), który utożsamia się z esencjalizmem, ideologicznością i biologicznymi kobietami, uznając go za rodzaj „wprowadzenia” do teoretycznie bardziej wyrafinowanych, konstrukcjonistycznych ujęć cechujących *gender* i *queer studies*. Być może dlatego właśnie bywa i tak, że na niektórych polskich uniwersytetach świetnie rozwija się myśl genderowa/queerowa, kwitną studia kulturowe, kategoria „Innego” odmieniana jest przez wszystkie przypadki, ale nie prowadzi to jednak do postawienia fundamentalnych pytań o narzędzia, język, status współczesnego literaturoznawstwa – jego dawne hierarchie, kanony, normy.

W czasie II AKF-u właśnie ta kwestia polityczności dyskursów feministycznych, ich krytycznego potencjału i „poróżniającego” charakteru, stała się jednym z najżywiej diskutowanych zagadnień. Stąd też prezentowany w tym numerze „Women’s Writing Online” zbiór pokonferencyjny rozpoczyna się od tekstów oscylujących wokół problemu relacji władzy, wiedzy, instytucji uniwersytetu. Przypominając, że impulsem rozwoju badań nad płcią była zwykle czyjaś osobista niezgoda na patriarchy i patriarchalny sposób myślenia o świecie, warto pamiętać o rozmaitych pułapkach zaangażowanego modelu literaturoznawstwa. Z jednej bowiem strony, polityczność krytyki feministycznej bywała (i nadal bywa) instrumentalizowana i sprowadzana do nośnego, ale i zbyt pojemnego hasła

przez różne „opcje” krytyczne. Z drugiej – jak każdemu dyskursowi emancypacyjnemu, również feminizmowi zdarza się „dzielić świat na dwoje”, popadać w doktrynerstwo, schematyzm zabijający interpretację.

Być może receptę na nadmierną teoretyzację badań genderowych oraz jednowątkowość (i niepokojącą przewidywalność) feministycznych tropów lekturowych przyniesie zwrot ku kulturowej historii literatury? Ta perspektywa wyraźnie zarysowała się podczas Kongresu zarówno w dyskusji nad przemianami modelu autobiografii (kobiecej), jak i włączenia perspektywy kobiecej do badań nad tradycją literacką i historią literatury kobiet. W obu przypadkach przymiotnik feministyczny (czy kobiecy) nie powinien być rozumiany jako wyznacznik pewnej normy – czy to doświadczenia, czy to sztuki kobiet, lecz punkt wyjścia do jeszcze głębszej lektury tekstów. Stąd też nie zabraknie w tym numerze również interesujących odczytań kobiecej klasyki obecnej w kanonie, choć być może czekającej na nowe interpretacje, jak również esejów z pogranicza literaturoznawstwa, autobiografii, sztuk wizualnych. Jeśli bowiem płęć w literaturoznawstwie otworzyła nam już drzwi w stronę kultury, to tradycyjne wyobrażenie tego, czym jest tekst jako przedmiot analizy literackiej, może również zostać podważone.

Odpowiadając na postawione w tytule pytanie „Czy feminizm zmienił polskie literaturoznawstwo?”, warto odwołać się do przykładu realizacji wyjątkowego w Polsce projektu Instytutu Badań Literackich - Encyklopedii Gender. Fakt jej powstania pokazuje, że polskie *gender studies* osiągnęły już taki poziom samoświadomości, który pozwala na krytyczną, ale i głęboką dyskusję z własnym dziedzictwem wiedzy.

Zarówno referaty wygłoszone w czasie II Akademickiego Kongresu Feministycznego, jak i zebrane w tym numerze „Women’s Writing Online” teksty dowodzą, że w wielu polskich i polonijnych ośrodkach akademickich ten dialog nie przestaje się toczyć. Feminizm jest różny i wciąż się zmienia – być może o wiele bardziej niż zarzucająca mu ideologiczne zamknięcie akademii

Bibliografia:

Burzyńska, Anna 2007. „Feminizm”, „Gender i Queer”. In *Teorie literatury XX wieku*, edited by Anna Burzyńska and Michał P. Markowski, Kraków: Znak.

Chowaniec, Urszula and Phillips, Ursula (ed). 2012. *Women's Voices and Feminism in Polish Cultural Memory*. Cambridge: Cambridge&Scholars Publishing.

Gajewska, Agnieszka (ed). 2013. *Teorie wywrotowe. Antologia przekładów*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie

Iwasiów, Inga. 2005. „Blaski i cienie krytyki feministycznej w Polsce.” In *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy. Tom II: Feminizm*, edited by Ewa Kraskowska. Warszawa: KOLOR PLUS.

Kłosińska, Krystyna. 2010. *Feministyczna krytyka literacka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Kraskowska, Ewa. 2005. „Dyskurs feministyczny w słowiańskiej literaturze, krytyce i teorii po roku 1989.” In *Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy. Tom II: Feminizm*, edited by Ewa Kraskowska. Warszawa: KOLOR PLUS.

-. 2011. „Współczesna krytyka feministyczna: inny stan skupienia.” *Wielogłos 2* (10).

2011. „Krytyka feministyczna – dokonania i perspektywy. Rozmawiają Anna Burzyńska, Anna Łebkowska, Tomasz Nastulczyk, Mateusz Skucha, Monika Świerkosz i Teresa Walas”. *Wielogłos 2* (10).

Łebkowska, Anna. 2006. „Gender.” In *Kulturowa teoria literatury*, edited by Michał Paweł Markowski and Ryszard Nycz. Kraków: Universitas.

Moi, Toril. 1993. ”Feminizm jest polityczny. Z Toril Moi rozmawia Małgorzata Walicka-Hueckel”. *Teksty Drugie* 4/5/6.

Majbroda, Katarzyna. 2012. *Feministyczna krytyka literatury w Polsce po 1989 roku. Tekst, dyskurs, poznanie z odmiennnej perspektywy*. Kraków: Universitas.

Mrozik, Agnieszka. 2012. *Akuszerki transformacji. Kobiety, literatura i władza w Polsce po 1989 roku*. Warszawa: Wydawnictwo IBL.

Świerkosz, Monika. 2011. „Historia literatury kobiet – niedokończony projekt.” *Wielogłos* 2 (10).